

ПРИКОРДОННІ КОНФЛІКТИ НА ВОЛИНІ У 20-х рр. ХХ ст.

Досліджуються причини та особливості конфліктів на радянсько-польському кордоні на Волині у 20-ті роки ХХ ст. та політика властей щодо етнічного українського населення прикордонної смуги.

Ключові слова: етнополітика, незаконна міграція, радянсько-польський кордон, .

Исследуются причины и особенности конфликтов на советско-польской границе на Волини в 20-е годы ХХ ст. и политика властей относительно этнического украинского населения приграничной полосы.

Ключевые слова: этнополитика, незаконная миграция, советско-польская граница.

The article reveals the causes of the conflicts on the soviet-polish border line in Volyn in the 1920th of the 20th century and the authority's as for the ethnic Ukrainian population of the borderland.

Key words: etnopolitica, higlights collaboration, soviet-polish border.

Загибель імперій завжди супроводжується подіями, які пов'язані з територіальним розмежуванням та утворенням нових держав. Закінчення Першої світової війни, соціальні революції та воєнні операції на територіях колишніх імперій, утворення нових держав загострило проблему визначення нових кордонів. Після поразки національно-демократичної революції українські землі опиняються в епіцентрі боротьби за сфери впливу між радянським і польським політичними режимами.

Особливості українсько-польських відносин міжвоєнної доби, суспільно-політична ситуація на західноукраїнських землях, у тому числі й проблеми, пов'язані з урегулюванням кордонів, знайшли своє відображення у фундаментальних працях українських вчених, які надрукувані вже в ХХІ ст. Щодо цієї проблеми найбільш змістовними є монографії М. Гетьманчука “Між Москвою та Варшавою: україн-

ське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.)” (Львів, 2008), І. Васюти “Політична історія Західної України (1918–1939)” (Львів, 2006), І. Завади “Ризький договір і Україна” (Київ, 2000), а також дослідження С. Кульчицького, В. Сергійчука, М. Кучерепи та інших істориків у перше десятиліття незалежності [7]. Чимало дискусійних питань щодо ситуації на Волині у 20–30-х рр. ХХ ст. було піднято українськими та польськими вченими на міжнародних наукових конференціях та семінарах [25].

На основі архівних джерел та історіографії *автор ставить за мету* дослідити особливості становлення та охорони радянсько-польського кордону, що проходить через Волинь, а також природу, причини та наслідки прикордонних конфліктів у 20-х рр. ХХ ст.

18 березня 1921 р. у Ризі між Польщею з одного боку і РСФРР та УСРР з другого був підписаний мирний договір, згідно з яким сторони зобов'язувались припинити будь-які військові дії, було анульовано Варшавський договір між Польщею й урядом УНР від 22 квітня 1920 р., встановлено новий кордон, за яким західноукраїнські і західнобілоруські землі відійшли до відновленої II Речі Посполитої. Лінія польсько-радянського кордону проходила через Волинь, перетинаючи східну частину Сарненського повіту, західну частину Звягельського, навпіл поділила Острозький і відділила східну частину Кременецького повіту. Цим фактично узаконювалось подальше розчленування українських земель [2, 47], в тому числі на 35,8 тис. кв. км була територія Західної Волині, де українці становили 68,4 % населення по відношенню до інших національностей [15, 165].

17 квітня 1921 р. радянська Україна на засіданні ВУЦВК ратифікувала Ризький договір, після ратифікації Москвою 14 квітня його затвердив польський сейм. Етнічні, історичні західноукраїнські землі з шестимільйонним українським населенням відходили до Польщі.

Західна і Східна частини Волині в міжвоєнний період виступають як регіони різних держав. За роки розмежування Волині між різними державами під

цим поняттям поляки розуміли Волинське воєводство, а в УСРР поняття “Волинь” стосувалося території Житомирської і півночі Хмельницької областей [3, 11].

Після підписання Ризького миру кордони між Україною і Польщею були встановлені без будь-яких етнічних та історичних підходів. Вони повністю ігнорували національні інтереси українського народу й були визначені лінією знаходження Польської Армії, з незначними відступами в один чи інший бік. У Здолбунівському повіті кордон проходив через ріку Вілія, яка розділяла село тієї ж назви – Вілія. Польсько-радянська прикордонна смуга, що проходила середіною річки, розбила село на дві частини. Таким чином, землі, населення, родини опинилися під владою різних держав [18, 18].

Штучність нових кордонів, нехтування інтересами населення при встановленні знаків породжували численні конфлікти між представниками змішаної прикордонної комісії та мешканцями даної місцевості. Наприклад, при встановленні прикордонних стовпів біля р. Корчик (жовтень 1921 р.) мешканці с. Устьє намагалися силою припинити роботу комісії, тому що саме село відійшло до Польщі, а орні землі опинилися на території України. Шістнадцять українських прикордонних стовпів мали бути встановлені на землях с. Сторожева, жителі якого напали на топографів і робітників з метою зберегти свою ріллю. Влада, застосувавши різні заходи, зокрема, використання кавалерійських ескадронів, затримання порушників кордону, дозвіл зібрати врожай на землях, що входили до УСРР, все ж лінію кордонів провела згідно з договором [16, 61].

Після підписання Ризької угоди кордони між Польщею та УСРР до середини 20-х років охоронялися так, що можна було без перешкод проникнути на територію сусідньої держави. Таке становище у прикордонних районах було викликане наступними причинами:

1. Новоутворена польська і радянська держави в післявоєнний період не мали достатньо сил, щоб контролювати кордон.

2. Як радянська, так і польська сторони в цей час постійно готували диверсії і перекидали озброєні диверсійні загони, тому на кордоні часто створювалися спеціальні “вікна”, через які ці групи проникали.

3. Штучність новостворених кордонів, нехтування інтересами населення, яке проживало на цих територіях, спричинили природне бажання волинян підтримувати зв'язки з рідними, які залишилися за межею кордону.

4. Місцеве корінне населення, незважаючи на лінію кордону, відчувало себе єдиною спільністю, тому сприяло переходу кордону та покривало іммігрантів, які перейшли його нелегально.

Свідченням цього є ряд справ осіб, які були затримані при переході прикордонної смуги з радянської сторони на польську та у зворотному напрямку [12, оп. 2, спр. 728, арк. 25, 26].

Що стосується подій початку 20-х років на Волині, то характерною ознакою як польських, так і радянських, органів влади була спроба контролювати національне життя та впливати на настрої українців. Радянська влада не залишала намірів розпалити вогнище світової комуністичної революції і обрала одним із плацдармів для цього Волинь. Сюди постійно перекидали з радянського боку диверсійні групи і загони. У прикордонних районах створювали диверсійно-шпигунські школи. Вони були створені в Олевську, Козятині, Коростені та інших містах прикордонної смуги СРСР. До цих шкіл скеровували осіб, які скомпрометували себе перед польською владою і були змушені співпрацювати з ДПУ, а також дезертирів польської прикордонної служби. У диверсійних роботах широко використовували кримінальних злочинців [23, 164].

За даними донесень відділу безпеки Волинського воєводського управління м. Луцька, протягом 1921–1923 рр. було заарештовано чималу кількість агентів радянських спецслужб, котрі перейшли польсько-радянський кордон [9, оп. 9-А, спр. 9, арк. 12, 13, 18].

Одночасно з диверсійними групами, організованими органами ДПУ у прикордонних областях, діяли невеликі, опозиційні до влади, військові

формування, які офіційно влада називала бандами. Причинами їх утворення були: демобілізація селянської армії і, як наслідок, поява великої кількості людей, що не знаходила занять; незадоволення земельною політикою радянської влади; нестабільність політичної ситуації; близькість кордону та його невпорядкованість. На Волині діяли повстанські формування Струка, Мордалевича, Соколовського, Лисиці, Деркача [1, 350].

Про ситуацію на кордоні у Волинському воєводстві, про напади збройних формувань з радянського боку на території повітів Міністерство внутрішніх справ Польщі і волинський воєвода систематично отримували донесення від старост повітів, органів поліції та команди корпусу охорони кордонів [9, оп. 9-А, спр. 21, арк. 1–4].

Разом з цим команди корпусу охорони прикордоння та поліції на підставі зібраної інформації повідомляли, що, по-перше, охоронці кордону свої обов'язки виконують дуже недбало. Польським охоронцям кордону суворо заборонено вступати в стосунки з радянськими прикордонниками.

По-друге, близькість кордону на місцеве населення не впливає – місцеві жителі проникають для закупівлі товару на польську сторону.

По-третє, випадків контрабанди за жовтень місяць 1922 р. зафіксовано 74, за листопад – 55.

По-четверте, затримано за перехід радянсько-польського кордону 184 особи (за два місяці).

По-п'яте, більшовики свого кордону не пильнують, їхні прикордонні загони віддалені від лінії кордону [9, оп. 9-А, спр. 21, арк. 5].

Про систематичне порушення кордону населенням прикордонної смуги щомісячно волинського воєводу повідомляли старства. Зокрема, у звіті кременецького старости про ситуацію на кордоні вказано, що за січень 1923 р. нелегально перейшли кордон 117 осіб, у лютому зафіксовано 70 таких випадків, у березні – 63, у квітні – 83, у травні – 88, в червні – 102, у липні – 77 [9, оп. 9-А, спр. 21, арк. 7–12]. Як правило, місцеве населення переходило кордон з метою обміну товарів першої необхідності, горілки на

мануфактурні вироби [9, оп. 9-А, спр. 44, арк. 2]. Газета “Наш голос” повідомляла про інцидент на радянсько-польському кордоні у квітні 1921 р. Селяни, їдучи на ярмарок на польську сторону, в районі Корця були затримані радянськими прикордонниками. Виник конфлікт, у ході якого селяни обеззброїли шість вартових, зв’язали їх і забрали з собою, де на стороні Польщі за пуд солі, як повідомляє газета, віддали польським солдатам. Коли прийшла нова варта і побачила, що вартових немає, запитала в поляків, чи ті перейшли до них. Вони відповіли, що селяни за пуд солі їх продали, а для того, щоб їх повернути, необхідно дати 30 пудів зерна, що більшовики змушені були зробити [19].

Інформація про перебіжчиків надходила з Острозького, Рівненського та інших староств, де повідомлялося, що крім тих, хто несе товари на сторону Польщі, багато є дезертирів з радянської армії [9, оп. 9-А, спр. 44, арк. 24, 25]. Про дезертирство радянських солдатів і перехід кордону повідомлялося і в пресі. Газета “Наш голос” писала про те, що з’явилося багато втікачів-червоноармійців, обідраних і без зброї, які заявили, що тікають від повстанських загонів, які воюють проти радянської влади в районі Проскурова та Старокостянтинова [20]. Чимала кількість чоловіків іммігрувала на західноволинські землі через оголошену мобілізацію в радянську армію [9, оп. 9-А, спр. 1106, арк. 15].

Такий рух населення через кордон викликав занепокоєння польських властей. Тим більше, що багато перебіжчиків залишалися як іммігранти на Західній Волині. Серед них було чимало агентів радянських спецслужб. Корпус охорони прикордоння та старости повітів повідомляли про розвідувальну діяльність на користь СРСР членів “Закордоту” [9, оп. 9-А, спр. 45, арк. 1–4]. Щоб обмежити приплив іммігрантів, польська влада вдавалася до насильницького виселення з Польщі в радянську Україну ненадійних (з її точки зору) громадян [9, оп. 9-А, спр. 46, арк. 4].

У фондах відділу безпеки Волинського воєводського управління м. Луцька знаходиться чимало справ на українців, які підозрювались у переході

кордону та в політичній антипольській діяльності [9, оп. 9-А, спр. 302, арк. 2–6].

Організовані акції, спрямовані проти радянської держави, розроблялись і польською стороною за активної підтримки західних держав. Польський генерал Соснковський від імені польського військового командування і французький генерал Ніссель від французької воєнної місії весною 1921 р. погодились підтримати вторгнення і затвердили витрати на ці операції [8, 137].

У результаті прийнятих організаційних заходів розпочалися конкретні дії. Упродовж 1921 року на Поділлі і Волині формуються озброєні загони, які розпочинають здійснювати військові операції на території радянської України. Так, у ніч на 28 жовтня 1921 р. польські прикордонники пропустили через Збруч подільську групу М. Палія, яку було розбито 2 листопада біля села Мотрушків Старокостянтинівського повіту. Волинська група Ю. Тютюнника попрямувала на Коростень, який захопила з великими трофеями. Проте 14 листопада 1921 р. повстанців оточила й розбила червона кавалерія. Частина вояків повернулася до Польщі, а 359 із них більшовики розстріляли 21 листопада 1921 р. у м. Базарі [17, 138]. У тому ж 1921 р. колишній член уряду Директорії С. Коваль підняв повстання проти радянської влади у Святецькій волості на Теофіпольщині. Після боїв з частинами Червоної Армії повстанці перейшли кордон у бік Польщі на ділянці Кременецького повіту [24, 14]. Були й інші операції, внаслідок яких учасники боїв та окремі жителі прикордоння переміщалися з однієї території на іншу, породжуючи зустрічну міграцію [12, оп. 2, спр. 748, арк. 4; 12; оп. 2, спр. 811, арк. 29]. Сприяли здійсненню антирадянських акцій і ворожі настрої проти радянської влади місцевих жителів, родичі яких загинули у роки війни та революції [26]. Польський посол Ф. Пулавський в інтерв'ю кореспонденту газети "Таймс" від 25 листопада 1921 р. підкреслив, що Польща намагається виконувати статті Ризької угоди, а те, що має місце перехід озброєних українських груп із території Польщі в

Україну, то польська сторона не в змозі цьому запобігти, у більшості випадків це – намагання емігрантів помститися за знищені домівки та розстріл рідних радянською владою [16, 59].

Волинь протягом 1921–1925 рр. потрясали відомості про напади на панські й осадницькі маєтки, а то й на маєтки простих селян. Лише за три місяці 1923 р. на Волині було зареєстровано 78 підпалів [10, оп. 2, спр. 203, арк. 3].

З метою активізації підривної роботи та пересування диверсійних груп на територію Західної Волині у Харкові було утворено Всеукраїнський повстанський комітет. Головним завданням комітету було відторгнення західноукраїнських земель від Польщі. Цей комітет, знаний як “Центр”, діяв у рамках директив Комінтерну. З Харківського “Центру” до м. Славути було делеговано Семенова (Криворотик), уповноваженого для впровадження революційно-повстанської роботи на теренах Польщі. Через шпигунську сітку “Розведоту” (уповноважений Розенберг) до квітня 1924 р. було створено організації у 6-ти повітах Волині [10, оп. 2, спр. 678, арк. 12].

Після цього відбувається активізація діяльності Комінтерну і “Центру” на терені воєводства. Територію Волинського воєводства було поділено на п’ять бойових округів, що відповідали дислокації військових гарнізонів:

1. Кременецький повіт, південь Дубнівського та кілька місцевостей Бродівського повітів.
2. Здолбунівський і Рівненський повіти.
3. Луцький повіт і північ Дубнівського.
4. Горохівський та Володимирецький повіти.
5. Любомльський і Ковельський повіти [235, 165].

Очоловали збройні повстанські загони керівники, вишколені та завербовані органами ДПУ, котрі у 1924 р. неодноразово здійснювали розбійницькі напади на різні села повіту.

Активну роботу в прикордонній смузі проводили підпільні комуністичні осередки, які створювалися у містах і селах воєводства. Наприкінці 1922 р. та на початку 1923 р. партійні організації діяли в ряді міст і сіл Луцького, Горохівського, Ковельського,

Володимир-Волинського, Рівненського, Острозького, Кременецького, Сарненського, Дубнівського повітів [6, 47].

У 20-х роках на Волині активно діяли бандитські формування. Займаючись грабежем по обидва боки кордону, вони постійно переходили прикордонну смугу. В газеті “Вільна думка” повідомлялося, що 1 червня 1925 р. було здійснено напад на помешкання села Борщівка Майківської гміни Ровенського повіту. Але через стрільбу, котру розпочала поліція, бандити втекли на радянську сторону [4].

Занепокоєння польських властей викликала діяльність не лише комуністичної агентури і бандитських формувань, але й перебування в краї національно-свідомих українців, котрі були зв'язані з урядом УНР і які іммігрували на Західну Волинь. У квітні 1922 р. у Луцьку поліція провела арешти тих, хто служив в армії Петлюри. Як повідомлялося в газеті “Наш голос”, списки таких осіб були готові давно, а розпорядження про їх арешт прийшло з Варшави 9 квітня телеграфом [22].

Заходи щодо зміцнення кордону приймалися й радянською стороною. Вже у березні 1922 р. у пресі повідомлялося про те, що в районі Корця більшовики за останній час значно зміцнили свої кордони і встановили потрібну охорону. Тому перехід кордонів став значно труднішим, і це, насамперед, відбулося на “вільній торгівлі” прикордонних жителів [21].

Однією з найбільших і останніх операцій після поразки походу Тютюнника в прикордонній смузі було створення та діяльність “Волинської Повстанчої Армії” у 1921–1923 рр. на Житомирщині. Це була спроба використати антирадянські настрої, опираючись на агітаційно-пропагандистську роботу. Ось як згадує учасник цих подій Андрій Дідківський: “По селах була розвинена національна усвідомлююча праця висланцями, що з Польщі приходили на Україну, бо кордони тоді не були ще так стисло обсажені, як пізніше” [14, 55].

ДПУ, розкривши мережу організації, в жовтні 1922 р. приступило до її ліквідації. Багатьох було заарештовано й відправлено до в'язниць Житомира й

Овруча. Та частина, яка врятувалася від розгрому, переходить кордон у бік Польщі (Західної Волині). Польська прикордонна військова охорона, побачивши таку групу людей, що перейшла кордон, спочатку розгубилася, однак, не зустрівши опору і переконавшись, що диверсійного нападу не буде, розмістила повстанців у прикордонному селі Кергель. Після допиту всіх, хто перейшов кордон, було відправлено до Калішу, де був табір інтернованих Української армії.

Останні спроби прибічників С. Петлюри підняти антибільшовицьке повстання в Україні, об'єднання підпільних організацій на Житомирщині, створення "Волинської Повстанчої Армії", підготовка виступу в напрямку Київської і Подільської губерній і в напрямку кордону з Польщею закінчилися невдачею.

Щоб обмежити нелегальний приплив іммігрантів, представники польської і радянської влади спільними рішеннями і заходами намагалися поставити ці процеси під контроль. У січні 1922 р. Рада Міністрів уповноважила Міністерство внутрішніх справ у порозумінні з Міністерством рільництва видати розпорядження щодо регульованого надання дозволів жителям прикордонної смуги, ґрунти котрих переділені кордоном, на переселення разом з усім рухомим майном у Радянську Росію, а за згодою радянської влади – у Польщу [5].

У другій половині 20-х рр. радянський та польський уряди вжили низку заходів щодо посилення охорони державних кордонів і зміцнення їх. Радянським урядом, органами НКВС УСРР було видано ряд інструкцій, циркулярів, постанов, які регламентували ставлення радянської влади до іноземців, а також до тих, хто повернувся з-за кордону легальним або нелегальним шляхом [11, оп. 1, спр. 1301, арк. 1–5]. Особлива увага звертається на перебіжчиків кордону. "Всі особи, що перейшли нелегально кордон як чужоземці (перебіжчики), повинні знаходитися на спеціальному обліку в оргвідділі ДПУ", – вказувалося в інструктивному листі Народного Комісаріату Внутрішніх Справ УСРР від 9 січня 1926 р. [11, оп. 1, спр. 1301, арк. 71]. У липні

1926 р. адмінвідділ НКВС надіслав до всіх окружних адмінвідділів спеціальну таємну постанову ВУЦВК і РНК УСРР “Про порядок направлення перебіжчиків-чужоземців” і таємну інструкцію ДПУ і НКВС УСРР від 22. 07. 1926 р. “Про порядок обліку осіб, що нелегально перейшли кордон та про направлення їх справ” [11, оп. 1, спр. 1303, арк. 1]. Посилювався контроль за особами, які нелегально перейшли кордон, аж до притягнення їх до відповідальності в кримінальному порядку [11, оп. 1, спр. 1303, арк. 2]. Правда, деякі категорії іммігрантів за нелегальний перехід кордону не несли відповідальності, зокрема ті, відносно яких було встановлено, що їхній перехід викликаний: а) приналежністю до комуністичної партії іншої держави; б) політичними, національними або релігійними переслідуваннями; в) дезертирством з чужої армії. Ці особи кримінально не відповідали [11, оп. 1, спр. 1303, арк. 2].

Ті ж порушники кордону, які понесли кримінальну відповідальність, відбули винесені судом покарання, були позбавлені права перебувати у прикордонних місцевостях, а також у місцевостях, передбачених постановою ВУЦВК від 19 березня 1924 р. “Про заборону соціально-небезпечним громадянам перебувати у певних місцевостях УСРР” без спецдозволу ДПУ УСРР. ДПУ таких осіб брало під особливий контроль [11, оп. 1, спр. 1303, арк. 2].

“Місцевостями УСРР, в яких перебіжчикам заборонялося проживання, були такі округи: Житомирський, Коростенський, Шепетівський, Вінницький, Кам'янець-Подільський, Могилівський, Одеський, Херсонський, Тульчинський, Миколаївський і АМСРР”, – вказувалося в інструкції від 22. 07. 1926 р. “Про порядок обліку осіб, що нелегально перейшли кордон...” [11, оп. 1, спр. 1303, арк. 5]. Тобто у всіх трьох округах, які адміністративно становили Волинь радянську, проживання іммігрантів заборонялося.

Незважаючи на суворий контроль на кордоні, факти нелегального переходу зі Східної Волині на Західну і навпаки продовжувались. Про це свідчать справи, заведені на так званих перебіжчиків органами ДПУ Овруцького [11, оп. 1, спр. 1303, арк. 34],

Народицького [11, оп. 1, спр. 1303, арк. 48–49],
Малинського райвиконкомів [11, оп. 1, спр. 1303,
арк. 51].

У 1927 р. радянським урядом були прийняті ще суворіші закони та інструкції, що стосуються перебіжчиків з-за кордону. 15 квітня 1927 р. Всеукраїнським ЦВК і РНК УСРР приймається таємна постанова “Про заборону перебувати на території УСРР особам, що нелегально перейшли кордон”. У ній, зокрема, вказується, що перебіжчиком, а також усім іншим особам, що перейшли кордон після 1 січня 1924 р. або можуть перейти його у майбутньому, перебувати на території УСРР забороняється. Органи ДПУ УСРР зобов’язані запропонувати всім особам, молодшим 50 років, що перейшли після 1 січня 1924 р. нелегально кордон і перебувають в Україні, протягом 6 тижнів від дня попередження їх про це, виїхати за межі УСРР до тих добровільно обраних ними місцевостей інших радянських республік, де перебування їм не заборонено.

Як виняток, дозволялося перебувати на території УСРР тим іммігрантам, відносно яких було встановлено:

а) що вони належать до комуністичної партії, комсомолу або до інших робітничих чи революційних організацій;

б) що ці особи важко хворі;

в) що вони, за наявності у них сільського господарства, є в ньому єдиними робітниками;

г) що перебування їх на території УСРР не є соціально небезпечним [11, оп. 1, спр. 1303, арк. 66].

У кінці 20-х років ще більше закривається кордон для іммігрантів – і легальних, і нелегальних. Одночасно вживаються заходи щодо припинення легальної еміграції із СРСР. У секретній директиві, надісланій Народним Комісаріатом Внутрішніх Справ УСРР 4 серпня 1927 р., усім окружним адмінвідділам вказується на необхідність вжити заходів з негайного розпуску незаконно існуючих організацій і товариств, які сприяють або надають допомогу еміграції із території СРСР за кордон. Органам ДПУ вказано на необхідність припинення агітації агентів за еміграцію

[11, оп. 1, спр. 1303, арк. 74]. Тому після надзвичайних заходів стосовно емігрантів та іммігрантів стає можливою лише нелегальна міграція.

Таким чином, ситуація на кордоні залежала від політичного курсу, який проводили радянський та польський політичні режими. Суспільно-політична ситуація в СРСР, починаючи з 1928 р., різко контрастувала з відносним спокоєм раннього непу й була просякнута терором та ідеологічною істерією. В країні нагнітається атмосфера підозри, недовіри, пошуків ворогів, агентів іноземних розвідок. У цей час ставлення до іммігрантів було надзвичайно прискіпливим. ДПУ УСРР надіслало інструкцію всім начальникам ДПУ і завідуючим організаційно-адміністративними відділами “Про документи перебіжчикам і особам, які знаходяться за кордоном”. У ньому суворо забороняється райвиконкомам і сільським радам видавати будь-які довідки особам, родичі яких проживають у Польщі, мотивуючи це тим, що подібні документи можуть використовуватися різними соціально небезпечними елементами, котрі прибувають на територію СРСР зі злочинною метою [11, оп. 1, спр. 1303, арк. 76]. Кордони країни з цього часу стають закритими. Зі встановленням сталінської диктатури і зміцненням СРСР та його мілітаризацією охороні кордонів надавалося особливе значення. Вся радянська пропаганда була зорієнтована на демонстрування переваг соціалізму над капіталізмом. Для цього необхідно було надійно закрити кордон, щоб приховати дійсність, проблеми, трагедію голодомору від світової громадськості.

В умовах світової економічної кризи поява іммігрантів у Західній Волині могла посилити і без того складну соціально-економічну та політичну напругу. У цей період (початок колективізації в радянській Україні й економічна криза в Польщі) політика польських і радянських властей щодо іммігрантів збігається. Радянська сторона зацікавлена не випустити за кордон, а польська – не впустити на свою територію. Свідченням цього є протоколи засідання представників СРСР та

Польської Республіки про вирішення прикордонних конфліктів [13, оп. 1, спр. 158, арк. 8].

Систематичне порушення кордону з обох сторін тривало впродовж усього міжвоєнного періоду. Політичні реформи й експерименти панівних режимів штовхали волинян шукати кращої долі на своїй етнічній території, але в складі іншої держави. Це породжувало напругу у прикордонній зоні, а втікачі ставали жертвами політичних репресій по обидва боки кордону.

1. *Білобровець О. М.* Державне будівництво і опозиційні військові формування на Волині в 1920–1923 рр. // Актуальні проблеми історії літератури Волині та Київщини. Зб. наук. пр. – Житомир, 1999. – С. 348–352.

2. *Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б.* Кордони України: Історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: Основи, 1994. – 168 с.

3. *Бондаренко Г. В.* Поняття “Волинь” в часі і просторі // Велика Волинь: минуле і сучасне: Матер. Міжнар. наук. краєзнавчої конф. Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка, жовтень 1994. р. – Хмельницький, 1994. – С. 10.

4. Вільна думка. – 1925. – 21 червня.

5. Вільна думка. – 1926. – 20 січня.

6. *Гарматюк М. О.* Поширення революційних ідей на Волині в період революційного піднесення (1921–1923 рр.) // Український історичний журнал. – 1969. – № 9. – С. 46–49.

7. *Гетьманчук М. П.* Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2008. – 431 с.; *Васюта І. К.* Політична історія Західної України (1918–1939). – Львів: Каменярь, 2006. – 335 с.; *Завада І.* Ризький договір і Україна. – К.: Просвіта, 2000 – 204 с.; *Кульчицький С.* Проблеми кордону між Україною і Польщею в радянській політиці 1919–1921 рр. // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – К.: Либідь, 1993. – С. 187–200; *Сергійчук В.* Етнічні межі і державний кордон України. – Тернопіль: “Тернопіль”, 1996. – 179 с.; *Кучерена М. М., Дмитрук В. Г., Прокопчук В. І.* Волинь у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). – Луцьк: Волинський держ. ун-т ім. Л. Українки; Ред.-вид. група “Реабілітовані історією”, 1994. – 60 с.

8. *Голинков Д.А.* Крушение антисоветского подполья в СССР: В 2 кн. – Кн. 2. – М.: Политиздат, 1980. – 339 с.
9. Державний архів Волинської області (ДАВО), ф. 46, оп. 9-А.
10. ДАВО, ф. 1, оп. 2.
11. Державний архів Житомирської області (ДАЖО), ф. Р-363, оп. 1.
12. ДАЖО, ф. Р-1820, оп. 2.
13. Державний архів Тернопільської області (ДАТО), ф. 2.
14. ДАТО, ф. 2, оп. 1.
15. *Дідківський А.* Короткий огляд організації Волинської Повстанчої Армії в 1921–22 рр. // Літопис Волині. – 1956. – Ч. 3. С. 53–76.
16. *Енциклопедія Українознавства.* У 3 т. / Під ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. Репринтне відтв. вид. 1949 р. – К.: Віпол, 1995. – Т. 1. – С. 165.
17. *Єременко Т. І.* Політичні та дипломатичні відносини Радянської України з Польською Республікою (1921–1923 рр.) // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С. 56–69.
18. *Іваник В.* Симон Петлюра – Президент України. 1879–1926. – Дрогобич: Бескид, 1991. – 555 с.
19. *Малюжkevич Л.* На радянськiм кордонi // Церква i нарiд. – 1937. – Ч. 23. – С. 18–24.
20. Наш голос. – 1921. – 17 квітня.
21. Наш голос. – 1921. – 5 червня.
22. Наш голос. – 1922. – 2 квітня.
23. Наш голос. – 1922. – 16 квітня.
24. *Савчук О.А., Данилюк Л.А.* Волинь проти Волині: експорт революції зі Сходу на Захід у 20-ті рр. // Поділля і Волинь у контексті історії Укр. нац. відродження: Наук. зб. – Хмельницький, 1995. – С. 164–165.
25. *Стасюк І., Прокопчук П., Шептицький В.* Трагічні долі репресованих теофіпольців (Реабілітовані історією): У 2 т. – Хмельницький: Поділля, 2000. – Т. 1. – 365 с.
26. Україна – Польща: важкі питання: Матеріали II Міжнар. семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках” / Відп. ред. М. Кучерепа. – Варшава: Тирса, 1998. – Т. 1–2. – 245 с.
27. *Юрченко В.* Чому мовчать українці? // Політичний інформаційний бюлетень. – Ч. 2. – 1935. – Лютий.

© О.Соловей, 2009

Надійшла до редколегії 12.04.2009.